

ئەو دەى زىمانىكى نۆى دەىخوۋى و داھىنانى زىمان داۋاى دەكا، كەشىفى رۋانگە و گۆشەنىگى نۆىيە سەبارەت بە كىشە و چەمكى كۆن و چەندىپاتە كراۋ. چىرۆك ئەو بەستىنە داھىنەرانە يەيە كە پىرۆژەى نۆى گوتنى قسە كۆنەكانى لە ئەستۆيە.

لەم سالانەدا، داۋاى گەبىشتىنى شەپۆلەكانى چىرۆكى مۆدېرن و داۋاى مۆدېرن بۆ ئاقسارى ئەدەبى كوردى، نووسەرانى بەرەى نۆىخوۋى، بۆ ئەو دەى لەم جوولەيە و دەپاش نەكەون و مۆركى دواكەوتويى و سەلەفىيان و ئىنەكەوئى، دەستىيان كىر بە تاقى كىرەنەو دەى فەزاگەلى فانتازىيى و دەرھەست. بۆ ئەو دەى چىرۆكەكانىيان نۆى بنۆتىن، بەشى ھەرە زۆرىيان، بە داۋاى تىم و ناوەرۆكى دەرھەست و زەينى و كافكا يىدا رۆبىشتن. ئامانجى ئەم نەخۆشىيە، پىشتگۆئ خىستىنى فۆرم و پىتكەتە و زىمان و ماكەكانى دىكەى چىرۆك بوو لە پىشت پەردەى دەرھەست نووسىدا. ئەم نووسەرانە، بەم بىر كىرەنەو دەيەو دەپاننوسى كە نۆىخوۋى لە بوارى چىرۆكدا، بە ماناى پىشت كىرەنە بە تەواۋى لە چەمكە كۆنەكان و دىتەنەو دەى چەمكەگەلى نۆىيە. لە حالتىكدا كە ھىچ گوتە و چەمكە و كىشەيەكى ئىنسانى نۆى و دووپات نەكراۋە نىيە و ھەرچى ھەيە دووپاتە و دووبارە بوونەو دەى رابردوۋە. لە ئەدەبى داستانى فارسىشدا، ئەم قۇناخە و بەر چاۋ دى و داۋاى ئەو دەى بەرەيەك بەم شىۋەيە نووسىيان تاقى كىرەو دە، كەسانىكى ۋەك گولشىرى، ئەبو توراب خوسرەۋى، مەندەنى پور تا دەگاتە بەرەى سىيەمى چىرۆكنووسانى

دوۋگىل رەش سوۋرى سىپى

مراد ئەغزەمى
(شەنۆ)

فارس وهك خانمی زویا پیرزاد، شیوا نهرهستوویی، فهربیا وهفی و... به داگه‌ران بۆ رووداوه‌کانی رۆژانه و ساده‌ی دهوروبهر و ناو کۆمه‌لگا و ناو مال و ژبانی بنه‌ماله، ده‌ستیان دایه نوئی نووسینه‌وه‌ی شته کۆنه‌کان.

* * *

کیشهی ژبانی پری له چه‌رمه‌سه‌ری فهرش چن و ته‌ون کاره‌کان و دهر د و ره‌نجی ئەم ژبانه‌هه‌کایه‌تیکی کۆن و چه‌ند پاته و سوواوه، نوئی دیتن و نوئی گوتنی ئەم هه‌کایه‌ته، به ره‌نگیتک که خوینهری راهاتوو له‌گه‌ل ئەده‌بی مۆدیرن و دوا مۆدیرن و شه‌پۆلی زه‌ینی و ریالیزمی جادوویی و ئاشنا له ته‌ک ته‌مه‌هیده‌ی داهینه‌رانه‌که‌ی باوی دارشتنی چیرۆک و که‌سایه‌تی و زمان و دانوستان له ته‌ک خه‌تی زه‌مانی و شوینی رووداوه‌کان، به دوا‌ی خویدا په‌لکیش بکات، پیوستی به زه‌ینیکی داهینه‌ر و چاویکی به حوکم و ئەندیشه‌یه‌کی قولله. ده‌خوای که هه‌لسوکه‌وتیکی دینامیک و نوئی سه‌بارت به زمان هه‌بج و ماکه‌کانی نوئی چیرۆک بناسی.

«دووگل ره‌ش...» به ستراتیژییه‌کی له‌م جووره‌وه به‌ره‌م هاتوو، تا راده‌یه‌کیش به تایبه‌ت له هه‌ندیک ساته‌وه‌ختاندا و هه‌ندیک شویندا، سه‌رکه‌وتوو.

(۱) زمان:

زمان، جارجار له «دووگل ره‌ش...» دا به کارکردی به‌هیزی خوازه و میتافۆز، وینه‌گه‌لی نوئی له رووداوی ساکار و ناداستانی ده‌داته ده‌ست، که سه‌رنج‌راکیش و داستانی:

«... سیبه‌ره‌که‌ی له‌ناو قه‌یا، که له ته‌ک گه‌لای گۆتیه‌که‌یا بوو، خۆی لی جیا کردبووه، تیکه‌لی سیبه‌ری خاله‌ی و تۆبوو بوو، سیبه‌ری چه‌مه‌یانه‌که‌ی له‌پی ده‌ستت که نامه‌کانی تۆوچهن ده‌ست به‌رگی ئەوی تیا بوو، پیش ده‌که‌وت، دوا ده‌که‌وت...»

مۆتیقی «سیبه‌ر»، له‌م په‌ره‌گرافه‌دا یه‌کیتکه‌ له به‌هیزترین به‌شه‌کانی زمانی چیرۆک. ئەگه‌ر ئەم شیوه‌ی دارشتنه‌ له په‌ره‌گرافه‌که‌ وه‌لا به‌ین و رووداوه‌که به روانگه‌یه‌کی ساده و ناسیاوه‌وه دهر‌بهرین، ناوای لی دی: «له دارگۆتیه‌که‌ دوور ببۆوه و هاتبوو لای تۆ و خاله‌ی. چه‌مه‌یانه‌که‌ی که چهن نامه‌ی تۆو چهن ده‌س به‌رگی ئەوی

تیا‌بوو پیتی بوو...»

ئەم پاراگرافه، جگه له گوزارشه‌کی خه‌تی و ساده و دوور له‌هه‌ر جووره‌ داهینه‌ریه‌ک نییه و هه‌یچ ته‌مه‌یدیکی ئیستیتیکایی له‌خۆ نه‌گرتوو. ئەم گوزارشه، ده‌توانی شیوه‌ی دهر‌پیرینی هه‌ر بیبه‌ریکی تایبه‌ت و تاقانه‌ی له هه‌مان وینه و سه‌حه‌که. ئەم کاره‌ش به گونجاندنی مۆتیقی سیبه‌ر له سینتاکسی گوزاره‌کاندا ئەنجام دراوه و سه‌حه‌که و ماکه‌کانی نه‌ک راسته‌وخۆ، به‌لکو له‌ریگای سیبه‌ره‌کانیانه‌وه وه‌سف کران. ئەم شیوه‌ی روانین و ریویه‌ت کردنه، جگه له جیا‌وا‌ز بینین، ده‌توانی دوو کارکردی مه‌جازی به‌ر چاویشی ئەنجام دای:

(۱) دووپاته‌بوونه‌وه‌ی (سیبه‌ر) و دهر‌پیرینی وه‌سفی جووله و ماکه‌کان به‌م مۆتیقه‌وه، ناراسته‌وخۆ هه‌لگری ده‌لاله‌تی بی به‌زه‌یی بوون و بی سه‌رئه‌نجام بوونی ئەم به‌سه‌ره‌اته‌یه.

(۲) له تویتی دووه‌می کارکردی خویدا، به گه‌راندنه‌وه‌ی بۆ به‌شه‌کانی دیکه‌ی ریویه‌ت، تایه‌مه‌ندییه‌کانی که‌سایه‌تییه‌کامان بۆ ره‌نگرپژ ده‌کا و ئەم مانا‌ی شاراو‌یه‌شی له‌خۆدا شارده‌ته‌وه که ئەم که‌سایه‌تیانه، هه‌ر به قه‌را نیسه‌یه‌ک بوونیان هه‌یه و له واقیع و ناماده‌یی ئینسانی بی به‌رین و توانای گۆرانی چاره‌نووسی خۆیان نییه.

لیبه‌دا با سه‌رنج بده‌ینه کارکردیکی دیکه‌ی خوازه‌یی زمان له ده‌قدا:

«... سیگاره‌که‌ت به‌ر ببۆوه سه‌ر فه‌رشه‌که و دووکه‌لی به‌رز ببۆوه. جیتی یه‌کی له گوله‌ سووره‌کانی زه‌رد و چال کردبوو...»

لیبه‌دا ئەم رسته‌یه، به خوازه‌یه‌کی به‌هیزه‌وه، ده‌بیته نوینهری سه‌ر له به‌ری چیرۆک، واتا به قه‌را نمادیکی ناوه‌کی و تایبه‌تی ئەم ده‌قه چر ده‌بیته‌وه، سیگاری ده‌ستی که‌سایه‌تی پیاو ده‌بیته‌ نمادی بی به‌زه‌یی و دل‌ره‌قی و شک و گومان و دل‌پرسی بی جیتی ئەو سه‌بارت به که‌سایه‌تی ژن و که‌وتنه سه‌ر قالی و سووتاندنی گوله سووره‌کانی قالی، ده‌بیته‌ نمادی پاک و جوانی و مه‌عسوومیه‌تی کچه‌ی فه‌رش چنه‌که، که له‌ناو ناوری دل‌پرسی و تی نه‌گه‌یشتن و بی به‌زه‌یی کورده‌دا ده‌سووتی و زه‌رد هه‌لده‌گه‌ری و له ده‌ست ده‌چی. ئەمه، تیم و رووداوی سه‌ره‌کی و گشتی چیرۆکه که له‌م گوزاره

خوازه بیبه دا به زمانیکی نمادین چر کراوه ته وه. له هه نندیک جیگاشدا، زمان و دال (نهک مه دللول) هه وئی خولقاندنی وینهو گه یاندنی مانا ده دا: «... گلوپ گلوپ سووراو له زاریه وه... له زاریه وه داچوړابوو...»

وینهی داچوړانی خوین له زاری که سایه تی ژن و کردهی داچوړان و سست و بی هیز بوونه وهی له شی نهو، به دوویات بوونه وهی مه ودا داری ریکه وهندی (له زاریه وه)، به کارکردیکی ته سویری و کونکریت، بو خوینه رهنگریژی ده کری.

(۲) گوشه نیگا:

قولترین و پیوهندی گرتین گوشه نیگا، دووهم کهس، وانا (تویه)، که به چه شنییک که سایه تی سهره کی چیروک، تیکه له به که سایه تی (خوینه ر/ به رده ننگ) ده کا. ناراسته ی نهنگوستی (راوی / نووسه ر) بولای (خوینه ر/ به رده ننگ) ه. نه گه له گوشه نیگای به کهم کهس (من) دا، جوړیک تاک دهنگی و دیکتاتوری و (مه نییه ت) ده بیروئ و له گوشه نیگای سییه م کهس (نهو) دا، نامویی و غیاب و قه لشت له نیوان که سایه تی و خوینه ردا به ره م دیت، گوشه نیگای دووهم کهس، له ناخه وهی و پیوهندی و هاودلی و هاوشیوهی (که سایه تی / خوینه ر) ی به دواوه یه. خوینه ر له هه نندیک شوین و کاتدا، نااگا یانه خوئی له گه له که سایه تی لی تیک ده چئ و له جیکه ی که سایه تی داده نیشتی و ده چیته ناو ناخی ریوایه ته وه. نه مه له حالیکدایه که زوری چیروکنووسانی نوپخوازی نه وری، گوشه نیگای به کهم کهس (من) هه لده بترین، هه روهک چون (ناتالی ساروت) باسی پروا ی نه کردن و گومان و دوودلی خوینه ر سه باره ت به نووسه ر ده کا و ده لی مشتی نووسه ر له چاخه دا له لای خوینه ر بوته وه و نووسه ری جاز له حاست نه م خوینه ر له لاساره، راسته وخو و بی هه وئی شاردنه وهی خوئی له پانتایی ده قدا، ریوایه ت ده کا.

(۳) که سایه تی:

مه ودا ی دارشتنی که سایه تی له قه واره ی کورته چیروکدا نه ونده نییه که نیمه چاوه روانی خولقاندنی که سایه تی گه لی له گوین (لیقین levin) ی ناا کارنیا،

یان پشت چه ماوی (گوړپشت نوتردام) یان که سایه تی دؤن کیشوتی لامانش بین، به لام چیروک ده توانی ناراسته ی جوولانه وهی خوئی له رووکش و ناسوییه وه، بگوازیته وه بو قولایی و دهروونی که سایه تی به کان. وانا به جیی تهوسیفی خیرای رفته ر و ناکار و هه لسوکه وت و رواله تی که سایه تی، بچیته ناو دنیای زهینی و باسی کیشه دهروونی و ته عاروز و که لکه له کانی نه م بکات. نه م کارکرده له م چیروکده دا به ده گمنه ده بیروئ و له گه له نه وهی که سایه تی به کان رهنگریژی نه کراون و به هیز نین، زور له لایه نی دهروونی و کیشه زهینی به کانیش ناکولیته وه. وانا چیروک، ویرای نه وهی که خاوه نی دوو که سایه تی سهره کی له دوو جه مسه ری ریوایه تدایه، به لام نه مه لایرینته ریوایه کان و گوړانکار بیبه کانی نه م که سایه تی به نین که ریوایه ت ده به نه پیش، به لکو نه وهی نه م نه رکه ده گرتیه نه ستو و چیروک و ده جو له ده خا، رووداوه کانی ناو چیروک، که به سهر که سایه تی به کاندای دی.

* * *

به کیک له ته مهیده کانی سهرکه وتووی چیروک، له شیوه ی ریوایه ت کردندا ده بیروئ، له شیوه ریوایه تی کلاسیکدا، چیروکنووس و حه کایه تبیژ، رووداویکمان بو ده گرتیه ته وه، وانا داستان ریوایه ت ده کری و مو به مو ده گرتیه ته وه، به لام له م جیهانه دوا مؤدیره دا، داستان نا گرتیه ته وه، به لکو داستان ساز ده کری، نیشان ده درئ، ماکه کانی ریوایه تی و گرتیه ته وه و هک پاژیک (له وانه یه دوور له ته کووزی خو پیکراو) له پال یهک داده نرین و نه مه خوینه ری چالاکه که به که شفی پیوهندی و کارکردی نه م پاژانه له ته ک یهک، چیروک به ره م دینیته وه و ریوایه ت ده خوینیته وه. به کورتی چیروکنووس، حه کایه تبیژ نییه، نهو چیروک ده خولقینتی و گرتیه ته وهی ده که ویته سهر شانی خوینه ر.

«دووگل رهش...» هه وئی به تاقی کردنه وهی نه م جوړه ریوایه ت کورده ی داوه، وانا به رده وام تابلو، وینه و ته سویری که سایه تی و رووداو فه زاکامان بو رهنگریژی ده کا و بی تهوسیف و لیکدانه وه تیده په ری. چیروک زورتر له وهی که شتی کمان یی بلتی، پیمان نیشان ده دا. چیروک هیچ رسته یه کی سه باره ت به فهرش چن بوون، عاشق بوون، شکست خواردن و نه خوئی و مردنی

كەسايەتتى كىچ و دلپىسى و بى بەزەبى بوونى پىياو، بە شىتەي راستەوخۆمان ناداتە دەست و زۆرتەر بە نىشانە و نماد و تەسۈير و خوازە پىشاشمان دەدا و ئەوۋە ئىمەي خوتنەرىن كە باسى ئەم چەمكەنە دەكەين، دەنا راوى بۆي نەگىراۋىنەتەوۋە:

«... دوپشك، ... رەشەژار، ... گوللى قالى، ... دەفە، ... ھىلى رايەلە، ... گلۆپە خوتن، ... ھەناسەي سوار، ... رەنگى ھەلماسىو، ... سوورى شۆركەكە، ... لار و لەوتىرى سىبەرەكەي، ... عەتر، ... دەلال، ... تەلەفون، ... سىبەر، ... سىگار، ... فەرش، ... گوللى سوور و...»

ئەم تەسۈير و ماكە و رېكەوۋەندانە، وەك پاژەكانى پازىلىك، تابلۆي رېۋايەت دەنەخشىتەن.

* * *

يەككىك لەو چركە دەگمەنانەي چىرۆك كە نووسەر توانوبەتتى كىشە دەروونىيەكانى كەسايەتتى لە قالبى مۆنۆلۆگدا رەنگرېژى كات، بەشى كۆتابىي چىرۆكە:

«... دەلېم ئەو دوۋپشكەي و اچەند قولانچى رۆبىيوە وەيگەرېتىم و پاشان بچم لە سووچىكا كەوشە سوورەكانم بخەمە ژىر سەرم و بخەوم، خەو چاۋەكانى تەنىوە...، گوناحم، سووچى و دەزۇمۆ كەوشەكانم بخەمە ژىر سەرم و بخەوم، نا ھەر لېرە دەخەوم، كارم بە دوۋپشكە چىيە، دەچتە باخل يا ناچى...»

ئەم مۆنۆلۆگە، گەرانەوۋەبە بۆ بەندى سەرەتاي چىرۆكە، كە لەودا گۆشە نىگا سىيەم كەسە:

«... لېرەدا، گوناحى. خەو چاۋەكانتى تەنىوە... سەرت لەسەر كەوشەكانتە. بىن ئاگاي لەو دوۋپشكەي كلكى چەماۋەتەوۋە و بە لاتا دەروا، دەلېم وەيگەرېتىم بۆ دوۋە. رەنگە بىتتە باخەلت.

نەھاتتە باخەلت تا تنۆك تنۆك رەشە ژارى كلكى لە لەشتا جى خوش كاۋ ژارى خۆي بىن نەرىشتىبوۋى...»

لەگەل گۆرانى گۆشەنىگا لە (تۆۋە بۆ (من) و تىكەل بوونى راوى و بەردەنگ بە چەند قەرىنەو، گۆرانى كەسايەتتى بە وەرسوورانى لە مەعسووم بوون بۆ تاوانبار زانىنى خۆي دەداتە خوتنەر، لە بەندى سەرەتادا، دوۋپشكى نمادى تەواۋى تاوانەكان و تۆلە ئەستىپان نايەتە باخەلى و دەروا رەشە ژارى نارېژى، ئەمە بە دلنبايەوۋە گوزارش دەكرى، بەلام لە مۆنۆلۆگى كۆتابىدا،

رېگا دەدا بە دوۋپشك بىتتە باخەلى و گوتى ناداتتى، بەلكو بەم جۆرە بارستايى تاوانەكانى سووك بىتتەوۋە.

* * *

ئەم رەفتار و تەمھيدانەي وەك نمونە لە ناخى چىرۆكدا ئامازەيان بىن كرا، لە ھەندىك جىگاي دەقدا كاركرديان ھەبە و تەواۋى جەستەي چىرۆك خاۋەنى ئەم جۆرە تەمھيدانە نىيە. واتا دەق بەم يەكانگىرى و يەكدەستىيە لە بوارى «زمان، كەسايەتتى، رووداۋ، گۆشەنىگا...» نەگەشتوۋە و لە ھەندىك جىدا توۋشى سستى پىكھاتە و ھىنانەوۋەي پاژى نارېكى بىن كاركرد ھاتوۋە. وەك ئەو دىالۆگەي لە زمان (زەنگ و دەرگا) سەبارەت بە كەسايەتتىيەكان ھاتوۋە و كاركردى وەدەنگ ھاتنى ئەم دوۋ شتە و كەسايەتتى دانىان لە قەۋارەي ئەم چىرۆكەدا ديار نىيە و لە فەزاي چىرۆكدا وەك پىنەيەكى نارېك ديارە. ئەگەر كو نووسەر توانىباي تەمھيدە زمانى و رېۋايەكانى خۆي لە سەرتاسەرى دەقدا دەكار ھىناپايە و يەكدەستى ئۆرگانىكى دەقى پاراستبا، بىن شك لە خولقاندى چىرۆكىكى بەھىتەر، سەركە و تووتر دەبوو.

(*) دەقى ئەو چىرۆكە لە ژمارە (۱۰۷) ي گۆقارى رامان بلاۋكراۋەتەوۋە كە لە نووسىنى محەمەد سدىق كەرىم پوورە.